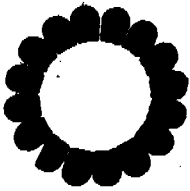

محمد حسین تسبیخی

دیدار از کتابخانه‌های پاکستان

مقدمه

در ساعت ۷/۵ صبح روز ۱۵ اردیبهشت ماه ۱۳۵۱ خورشیدی این حقیر و آقای دکتر غلام سرور استاد و رئیس سابق بخش فارسی دانشگاه کراچی بسوی لاهور حرکت کردیم .

مقصود از این سفر ، دیدار از کتابخانه‌ها و کتابفروشیها و ملاقات با دانشمندان و ناشران و کتابداران و کتابفروشان بود .

خط سیر سفر ما ، در این سفر از شهرهای : لاهور ، ملتان ، احمدپور شرقیه ، اوچ شریف ، بهاولپور ، کوئته ، مستونگ ، پیشین ، کراچی ، حیدرآباد سند ، هاله ، پیرجهندو و چندین روستا و قصبه دیگر میگذشت . در لاهور و ملتان و بهاولپور و احمدپور شرقیه و اوچ شریف و بازگشت تا ملتان با آقای دکتر غلام سرور همسفر بودم .

مقصد آقای دکتر غلام سرور در این سفر دیدار از کتابخانه گیلانیان و بخاریان در قصبه یا شهرک « اوچ شریف » بود که گفته میشد کتابهای چاپی و یا نسخه‌های خطی راجع بسلسله بخاریان در آنجا موجود است ، چون او در يك نسخه خطی فارسی بنام « جواهرالاولیا » که در احوال و آثار و ادعیه و اوراد و شیوخ و پیروان سلسله بخاریان است بفرمان مرکز تحقیقات فارسی

ایران و پاکستان بتحقیق پرداخته است .

لاهور

درباره دیدار از کتابخانه‌های لاهور گفتاری جداگانه نوشته‌ام ، در اینجا فقط از چند کتابفروشی و کتابخانه نام و نشانی مختصر داده‌ام .
به کتابفروشی مولوی احسان‌الحق صدیقی در دروازه آهنگران بازار لوه‌ری (آهنگران) رفتیم و درباره نسخه‌های خطی او که در حدود ۲۱۰ نسخه بود گفت‌وگو کردیم و بعضی از آنها را دیدیم . بسیاری از این نسخه‌های خطی بزبان فارسی است . اما متأسفانه کرم‌کتاب و موش‌آب و نم و دیگر بیماریهای عمومی نسخ خطی بجان آنها افتاده است و اگر تامدتی بعد دست لطفی بر سر آنها کشیده نشود همه نابود خواهد شد .

مولوی احسان‌الحق صدیقی خود بیماری و بستری بود . وی بسختی از جای خود برخاست و ما را به انبار کتابخانه و یازندان نمناک و بویناک آنها رهنمون گشت .

بعد از آن بیازار کشمیری و بکتابفروشی « ملک جنرال‌الدین » رفتیم و تعدادی کتب چاپی که مربوط به سلطان باهو عارف فارسی‌نویس سرزمین پاک میباشد سفارش دادیم و ضمناً آنگونه که آگاهی یافته بودم ، در حدود ۹۰ رساله و کتاب خطی تألیف سلطان باهودر نزد همین ملک جنرال‌الدین محفوظ است متأسفانه او از وجود آنها اظهار بی‌اطلاعی نمود . ولیکن پس از اصرار و خواهش ما گفت : آنها را در چند صندوق گذارده‌ایم که کلید آنها را گم کرده‌ایم . باز هم اصرار ورزیدیم که ما می‌خواهیم آنها را ببینیم . سرانجام ما را بخانه‌اش برد و در آنجا نیز جز وعده دادن چیزی دیگر از او نشنیدیم و ندیدیم .

کتابخانه رشیدیه ، شاهد رده ، لاجپت‌نگر ، مسجد قاسمیه ، لاهور
مالک این کتابخانه آقای مولوی محمد عبدالرشید قاسمی قریشی است
و در حدود ۲۵۰۰ کتاب چاپی و ۱۲۰۰ نسخه خطی فارسی و عربی و پنجابی
وارد در آن موجود است .

در این وقت که از کتابخانه رشیدیه دیدن کردیم چندین نسخه خطی نادر در آن گرد آمده بود. در کنار این کتابخانه، مدرسه قاسمیه وجود دارد که در آن اسلامیات تعلیم میدهند و کلاس فارسی هم دارد که بوستان سعدی (کریما) و گلستان سعدی و اسکندرنامه و نام حق و یوسف و زلیخای جامی تدریس میشود.

آقای مولوی محمد عبدالرشید خود فارسی گوئی گشاده زبان و شاعری است آزاده بیان و عشق و علاقه ویژهی بفارسی از خود نشان میدهد.

کتابخانه «فقیرخانه»، دروازه بهائی، بازار حکیمان، نزدیک امامباره، لاهور

«فقیرخانه» را در شهر لاهور به «موزه بزرگ دویم» می‌شناسند و درحقیقت آنرا باید «غنی‌خانه» نامید. همه‌گونه آثار اسلامی در آن یافت میشود بنای آن در چهار طبقه است.

در طبقه اول انواع فرشها و لوازم مخصوص خانه و زندگی در قدیم. در طبقه دوم اقسام ظروف و آلات موسیقی و مجسمه‌های ظریف و دیگر چیزها.

در طبقه سوم تابلوها و مرقمات و مینیاتورها و ظروف و لباسهای متبرک. در طبقه چهارم کتابهای چاپی و نسخه‌های خطی و اسناد تاریخی قرار گرفته‌اند. مالک یا متولی «فقیرخانه» آقای میجر سید منیث الدین نقوی بخاری افسر بازنشسته ارتش پاکستان است. وی فارسی میدانند و عشق عجیبی به‌کرد آوردن نسخ فارسی و مرقمات و اسناد تاریخی فارسی دارد. او خیلی صریح و واضح میگفت:

«ما را اگر زبان فارسی نبود هیچ‌گونه آثار فرهنگی و هنری و تاریخی از خود نداشتیم. من در این فقیرخانه همه‌گونه مأخذ فارسی را گرد آورده‌ام تا ثابت کنم که فارسی مایه هنر و ادب و تاریخ و فرهنگ پاکستان است و از همین فارسی است که دین اسلام در سرزمین پاک ترویج یافت و هم‌اکنون ملت مسلمان پاکستان بداشتن این دین بر خود میبالد و مینازد.

درفقی‌رخانه در حدود ۳۰۰۰ اشیای تاریخی و ۱۳۰۰ مرقع خوشنویسان مشهور و گمنام، ۱۰۰۰ کتاب چاپی و ۲۰۰ نسخه خطی و ۱۵۰ سند تاریخی موجود و محفوظ است. بعضی از سندها و مرقعات و نسخه‌های خطی بهر و طغرا و دستخط پادشاهان مزین است.

فهرست نسخه‌های خطی را دکتر خالده آفتاب اصغر دانشیار دانشکده خاورشناسی لاهور تهیه کرده است اما کوتاه و مختصر. فهرست اسناد و مرقعات و دیگر دستنویسها هنوز تهیه نشده است.

آقای فقیرمفیت‌الدین بخاری گفت: «من همه گونه کمک میکنم و اطلاق و غذا به آن کس میدهم که در فقیرخانه تحقیق کند و فهرست تفصیلی و تحقیقی همه اسناد و مرقعات و نسخه‌های خطی را بنویسد و در طبع و انتشار آن نیز همراهی میکنم.»

اگر برگزیده‌یی از مرقعات و اسناد تاریخی فارسی فقیرخانه باهتمام شخصیتی محقق و هنرشناس طبع و نشر گردد، خدمتی بزرگ و ارزنده به هنر خوشنویسی و اشعار پراکنده فارسی و معرفی خوشنویسان گمنام و مشهور در تاریخ زبان و ادب و فرهنگ ایران و پاکستان شده است. این کار آسان است و تنها چند روز وقت و ذوق برگزیدن و شماره گذاری مرقعات می‌خواهد و سپس بدست چاپ آفست سپرده شود و در پایان يك «ضمیمه» یا «فهرست اعلام» خواهد آمد و پس:

به سوی ملتان:

باری، پس از دیدار از فقیرخانه آماده شدیم که بسوی شهر ملتان برویم. و بهمین مناسبت در ساعت يك بعد از ظهر روز ۱۶ اردیبهشت ماه ۱۳۵۱ خورشیدی بسوی ملتان حرکت کردیم و در ساعت ۳ بعد از ظهر همان روز وارد ملتان شدیم. در فرودگاه ملتان دکتر زبیده بیگم صدیقی دانشیار دانشکده دولتی زنان ملتان را ملاقات کردیم و بر اهنمایی وی در مهمانخانه شیران اقامت گزیدیم و بلافاصله به دیدار کتابخانه‌ها و کتابفروشیها و ناشران و شاعران و نویسندگان بانظم و ترتیبی که آسان بنظر می‌آمد پرداختیم و شخصاً مطالعاتی در این زمینه نموده‌ام

که ذیلامی آورم :

نخست به دیدار آقای « میر سجاد حسین قریشی سجاده نشین درگاه شاه رکن عالم » که شهرت فراوان و پیروان بسیار دارد رفتیم . آقای دکتر عبدالله مظاهری لك يك مجلد قرآن شریف معروف به « قرآن آریا مهر » توسط من برای ایشان فرستاده بود که به ایشان اهدا کردم . در نزد ایشان کتابهایی موجود بود که دیدار از آنها بوقت دیگر موکول شد . دوم از آقای سید عباس حسین شاه گردیزی دیدار کردیم که کتابخانه‌یی کهن وارزنده دارد . در این کتابخانه در مدت ۴ روز که در ملتان بودم بمطالعه پرداختیم و یادداشت‌هایی نمودم .

سوم از آقای سید محمد رمضان شاه گردیزی دیدار کردیم که گنجینه کتب فارسی اوشهرتی بسزا دارد . برای راه یافتن باین کتابخانه مشکلاتی در پیش بود که با کمک آقای سید عباس حسین شاه گردیزی رفع شد و یادداشت‌هایی برداشتم .

چهارم به دیدار آقای سید آقا حسین شاه ارسطو جاهی شاعر پهلوی رفتیم . و از او کتابهایش دیدار کردیم .

پنجم به دیدار آقای خان عبدالحلم خان خوییدی ترین رفتیم و او و کتابخانه او را دیدار کردیم .

ششم بکتابخانه باغ لانگی خان که کتابخانه عمومی ملتان است رفتیم . هفتم بزیارت کردن آثار تاریخی و اسلامی ملتان پرداختیم که شامل آرامگاه‌های : شیخ بهاءالدین زکریا ملتانی معروف به شاه رکن عالم ، شیخ صدرالدین ملتانی ، شیخ شمس سبزواری معروف به « شمس تبریزی » .

هشتم به دیدار کتابخانه‌های شخصی و چند نفر دیگر همانند آقای سید غضنفر مهدی دبیر انجمن دوستی ایران و پاکستان و آقای امجد علی و آقای چودهری عبدالنفور استاد فارسی و آقای سید حسن شاه گردیزی و سید عاشق حسین شاه گردیزی پرداختیم .

نهم بیازار کتابفروشان و ناشران روی آوردیم و با آنان ملاقات کردیم

در نزد آنان نسخ خطی نیافتیم اما کتابهای چاپی فارسی وارد ووسرائیکی چاپ ملتان و چند جای دیگر داشتند که بر حسب موضوع مورد احتیاج چند مجلد خریدیم . «کتابخانه مشتاقیه» بزرگترین ناشر و جایگاه کتب اسلامی و ادبی و تاریخی درشاهی بازار (ملتان شهر) قرار دارد . بیکى از ناشران سفارش عکسهای آثار تاریخی شهر ملتان را دادم که بعداً تعدادی از آنها را بکتابخانه گنج ارسال داشت و مابقی را قول داده است که بتدریج ارسال دارد . اینک شرح بعضی از کتابخانه‌های ملتان :

بعضی نسخه‌های خطی کتابخانه آقای سید عباس حسین شاه گردیزی، محله شاه گردیز ، ملتان

کتابخانه آقای سید عباس حسین شاه گردیزی در خانه‌اش که در محله شاه گردیز ملتان قرار دارد و در حدود یک هزار کتاب چاپی و یکصد نسخه خطی دارد . وی با خوشرویی مرا و آقای دکتر غلام سرور را پذیرفت دکتر زبیده بیگم صدیقی دانشیار دانشکده دولتی ملتان موظف شد که از این کتابها فهرست برداری نماید اینک اسامی نسخه‌های خطی :

- ۱- مثنوی مولوی باسرلوحها وجدولهای منقش و اسلیمی دار .
- ۲- شاهنامه فردوسی بادولوح و ۲۰ تصویر (مینیاتور) و خط خوش .
- ۳- دستورالعلاج در طب کتابت ۱۱۸۵ هـ ق .
- ۴- صادقالتاریخ در تاریخ امیر بهاولپور .
- ۵- خلاصه التواریخ تألیف منشی سبحان ۱۲۶۴ هـ ق .
- ۶- تحفة المؤمنین (منظوم) تألیف لعل بیگ (در تفسیر قرآن) ۱۲۹۱ هـ ق .
- ۷- رساله حق‌نما تاریخ کتابت ۱۲۷۴ هـ ق .
- ۸- طوطی‌نامه نخشی تاریخ کتابت ۱۰۶۶ هـ ق .
- ۹- شرح دیوان مرتضوی تاریخ کتابت ۱۰۸۸ هـ ق .
- ۱۰- مرآت دولت عباسیه (تاریخ امرای امارت بهاولپور) .
- ۱۱- قول متین در ابطال حرکت زمین تألیف سید احمد خان .
- ۱۲- دیوان حافظ شهبازی بالوح وجدول ۱۲۳۴ هـ ق .

- ۱۳- صحیفه کامله سجادیه به خط محمد زمان محمد اشرف شیرازی
۱۰۹۰ هـ ق .
- ۱۴- صحیفه کامله سجادیه با زیر نویس فارسی ، مذهب و منقش .
- ۱۵- صحیفه کامله سجادیه به خط خوش و جدول و لوح .
- ۱۶- صحیفه کامله سجادیه به خط و کتابت ۱۱۰۷ هـ ق .
- ۱۷- نسب نامه (عمده المطالب فی نسب آل ابی طالب) .
- ۱۸- سلسله الذهب (منظوم) به خط خوش .
- ۱۹- طب اکبر با الواح و جدول از محمد اکبر ارزانی .
- ۲۰- بیاض فارسی و عربی (خوش خط) .
- ۲۱- اسکندر نامه نظامی با خط خوش و مذهب و لوح و جدول .
- ۲۲- شرح کافیه فارسی .
- ۲۳- صراح عالمگیری (فرهنگ لغت) به کتابت ۱۰۶۸ هـ ق .
- ۲۴- مجموعه مثنوی های کوتاه به کتابت ۱۰۶۷ هـ ق .
- ۲۵- فواید الطالبین (فارسی) .
- ۲۶- شافیه (عربی) .
- ۲۷- طوطی نامه نخشبی .
- ۲۸- اصول عقاید اثنی عشری (عربی) به کتابت ۱۲۰۳ هـ ق .
- ۲۹- دوحه الریاحین (اردو) .
- ۳۰- مرثیه میرزا فصیح زمانی حافظ جنی .
- ۳۱- الفصول المهمه فی معرفه الائمه (عربی) کتابت ۱۱۶۱ هـ ق .
- ۳۲- ملفوظ اویسیه .
- ۳۳- الطب للشاه البدخشی کتابت ۱۰۶۰ هـ ق .
- ۳۴- هزار و یک نام (عربی) .
- ۳۵- ملفوظ جلالیه (فارسی) .
- ۳۶- روضه الاحباب تألیف محمد حسین لکهر سیالکوئی .
- ۳۷- تواریخ مراد (جلد پنجم) تصنیف سید مراد شاه گردیزی به

تاریخ ۱۱۷۱ ه. ق. از محمد حسن صحاف در مسجد وزیر خان در لاهور خریداری شده است .

- ۳۸ - سرالمکتوم امام فخر رازی (عربی) .
- ۳۹ - روضة الشهداء تألیف میرزا محمد مؤمن نصیری طوسی ۱۰۷۰ ه. ق .
- ۴۰ - امیر نامه تصنیف لاله لساوندلول به خط دوار کاد این .
- ۴۱ - شواهد النبوه به خط بهادر ملتانی کتابت ۱۱۹۳ ه. ق .
- ۴۲ - جلال‌الدین تألیف محمد باقر بن محمد تقی کتابت ۱۲۱۵ ه. ق .
- ۴۳ - تذکرة الاولیاء تألیف شیخ فرید الدین عطار نیشابوری .
- ۴۴ - توحید مفضل بن عمر از شاگردان امام جعفر صادق (ع) تألیف محمد باقر بن محمد تقی مجلسی کتابت ۱۳۰۱ ه. ق .
- ۴۵ - تشریح الطب بالواحد و جد اول واشکال تشریح بدن و استخوانها تألیف منصور بن محمد بن احمد .
- ۴۶ - خلاصه سیر المتأخرین در احوال پادشاهان ایران تألیف سید غلامحسین خان طباطبائی که مولوی عبدالکریم آنرا ملخص ساخته و به زبده التواریخ موسوم گشته به تاریخ ۱۳۲۷ ه. ق .
- ۴۷ - نگارنامه منشی (فارسی) کتابت ۱۲۶۷ ه. ق در مجله شاه یوسف گردیزی .
- ۴۸ - اخلاق ناصری مذهب ولوح دار کتابت ۱۲۲۷ ه. ق .
- ۴۹ - قانونچه (فارسی) ، تألیف در ۱۲۷۴ ه. ق .
- ۵۰ - ناشناخته (احوال انبیاء و اهل بیت) به کتابت ۱۲۴۰ ه. ق .
(کاتب محمد طاهر بهکرواله) .
- ۵۱ - دستور العمل (دستور برای پلیس و قانون) .
- ۵۲ - اصول الکافی تألیف علامه محمد یعقوب الکلینی (عربی) .
- ۵۳ - مختار الکلام امیر المؤمنین علی (ع) (عربی) .
- ۵۴ - فتاوه ابوحنیفه دینوری ۱۱۸۲ ه. ق .

- ۵۵- ناشناخته ، فلسفه توحید (عربی و خوش خط) .
- ۵۶- کتاب الطب عربی .
- ۵۷ - نادرنامه تألیف میرزا مهدی خان منشی نادرشاه کتابت ۱۲۴۰
- ه ق .
- ۵۸- ثناء ابابکر صدیق (رض) و باب مدح خلفا نقل از کتب شیعه (فارسی و عربی) .
- ۵۹- در فوائد غالیه الاثمان (عربی) . ک ۱۲۸۹ ه ق .
- ۶۹- مسائل شیعیه در ملتان (فتاوی) به خط تحریری .
- ۶۱- شرح جامی (فوائد الضیائیه) در صرف و نحو (عربی) تألیف ۱۸۹۷ ه ق .
- ۵۲- میزان الطب و مجریات اکبری با الواح و خط خوش .
- ۶۳- علاج الامراض حکیم محمد شریف خان در سال ۱۱۷۷ ه ق به کتابت ۱۲۳۵ ه ق .
- ۶۴- کتاب کمال البینه فی اثبات النبیه کشف الحیره ابن بابویه .
- ۶۵- تحفة الزائرین تألیف محمد باقر بن محمد تقی به کتابت ۱۲۴۰ ه ق . با لوح و جدول .
- ۶۶- جامع عباسی در فقه شیعه تألیف شیخ بهائی (محمد بهاء الدین عاملی) .
- ۶۷- بوستان افروز (شرح گلستان) تألیف فقیر محمد اکرم عین الرزاق ملتانی .
- ۶۸- الاستبصار تصنیف شیخ ابی جعفر طوسی .
- ۶۹- خلاصه مذاهب المعتمره و رساله عقد نامه به کتابت ۱۳۱۰ ه ق . کاتب سید محمد حسین الرضوی ملتانی .
- ۷۰- خلاصه علم الاصول تألیف شیخ محمد بهاء الدین عاملی .
- ۷۱- کتاب تعمیر حسن کوشک شامل (اسناد تاریخی ارزنده) (۱۹۱۶م) .
- ۷۲- مثنوی نل و دمن فیضی به خط خوش و جدولدار .

- ۷۳ - میزان الطب به کتابت ۱۲۶۸ ه ق .
- ۷۴ - مثنوی برق لامع دررد سیف قاطع (اردو) تألیف ۱۲۳۰ ه ق .
- ۷۵ - کتاب نو طرز مرصع (اردو) تألیف میر محمد عطا حسینی به کتابت محمد اسمعیل خان ۱۲۶۲ ه ق .
- ۷۶ - نگارنامه منشی با لوح ساده تصنیف لعلچندمنشی ملتانی (کتابت ۱۲۱۷ ه ق) .
- ۷۷ - عیار دانش تألیف ابوالفضل بن مبارک ترجمه کلبله و دمنه (لوح و جدول و مذهب و منقش) .
- ۷۸ - شرف نامه و اسکندر نامه (۷۳ مجلس مینیا نور) بسیار زیبا و عالی لوح و جدول منقش و مذهب .
- ۷۹ - بیاض حکمت (فارسی) بکتابت سید پهلوشاه ملتانی (مصور و منقش) .
- ۸۰ - کشکول (مجموعه اشعار و رسائل درباره خاندان گردبری و سادات ملتان) .
- ۸۱ - عجایب القصص یا قصص الانبیاء بتاريخ کتابت ۱۲۲۴ ه ق .
- ۸۲ - کتاب دیوان مرتضوی (شعر و نثر ، فارسی ، عربی) ، مذهب و دارو نقاشی دندان موشی و خط خوش .
- ۸۳ - مرآة الصفا به پیروی از آئینه اسکندری .
- ۸۴ - لوامع الاسراف فی شرح مطالع الانوار .
- ۸۵ - دیوان اوحدی (غلام محمد اوحدی) .
- ۸۶ - فرهنگ رشیدی (لغات رشیدی) .
- ۸۷ - تحفة المؤمنین تألیف محمد مؤمن حسینی طبیب به کتابت ۱۱۹۸
- ۸۸ - مجموعه رسائل شعر و نثر (به کتابت ۱۰۱۲) و لمعات و گلشن راز .
- ۸۹ - صواعق المرحقه تألیف شهاب الدین احمد بن الحجر الهیثمی .
- ۹۰ - مثنوی وصف نواب صادق محمد خان امیر امارت بهاولپور .
(ادامه دارد)